

Kateřina Nedbálková: *Tichá dřina. Dělnictví a třída v továrně Baťa*

Praha, Display – sdružení pro výzkum a kolektivní praxi 2021, 290 s.

Přestože kategorie třídy zažívá například v domácím historickém bádání nebývalou renesanci (viz workshop *Nové pohledy na dějiny dělnického hnutí*, Praha, duben 2021), v rámci české sociologie vyvolává podle Kateřiny Nedbálkové spíše rozpaky. Tuzemští sociální vědci se prý výzkumně věnují své vlastní, tj. střední vrstvě nebo třídní nerovnosti nevidí. Výjimkou budiž nedávný výzkum v rámci Českého rozhlasu *Rozdělení svobodou. Česká společnost po 30 letech* (D. Prokop et al. Radioservis 2019). Důvodem, proč si autorka vybrala právě kategorii třídy, je její zajímavá perspektiva, ze které lze pokládat otázky ohledně nerovného rozdělení moci a bohatství. Důvodem, proč se rozhodla zkoumat třídu v kontextu dělnictví, pak byla výzva reflektovat vlastní, třídně určenou akademickou pozici (s. 8). Nástrojem této reflexe se autorce stala případová studie továrny Baťa v Dolním Němčí, kde v letech 2018 až 2021 prováděla při každodenní manuální práci zúčastněné pozorování dělníků, dělnic i managementu, včetně fotografování a nahrávání výzkumných rozhovorů.

Kapitoly jsou koncepčně strukturovány podle povahy výzkumných otázek. V páté kapitole, „Továrna jako součást korporace“, se tak autorka ptá, jak jsou na úrovni místní továrny i na úrovni korporace továrna a práce v ní organizovány a začleněny do globálních struktur obchodu s obuví. Otázka, jak je dělnická práce utvářena místem továrny a časovým uspořádáním a jak dělníci vnímají smysl své práce a její peněžní ocenění, je řešena v kapitole „Časová, prostorová a peněžní souřadnice práce“. Zřejmě nejméně důležitým problémem je dřina, dohled a disciplína, a zřejmě proto ho autorka v úvodní kapitole, „Proč třída?“,

zapomněla zmínit. Osmá a devátá kapitola („Odbory a politika“ a „O dělnictví“) se pokoušejí zodpovědět, jaký je vztah lidí v továrně k platformám třídní soudržnosti v podobě odborů a politiky a jak vnímají své dělnictví a druhé lidi ve společnosti, včetně pocitů hrdosti a studu.

Druhá a třetí kapitola jsou pak věnovány sociologickým přístupům, jež jsou pro autorčin výzkum důležité. V „Sociologických zkoumáních třídy“ představuje čtyři základní koncepce inspirativní pro třídní analýzu: marxistickou, weberiánskou, goffmanovskou a bourdieuvskou. Společným jmenovatelem všech marxistických přístupů třídní analýzy je důraz na práci s pojmem vykořisťování práce. Nedbálková však pro výzkum prostředí baťovské továrny nepovažovala za důležitý klasický přístup Karla Marxe charakteristický binárním pojetím kapitalistů a dělníků. S ohledem na významnou roli managementu neboli bílých límečků uznala za adekvátnější strukturalistický marxismus Erika Olina Wrighta. Ten krom vykořisťování a třídy vlastníků reflektuje také mocenské a ekonomické hierarchie firemních zaměstnanců. Ve vztahu k analýze práce se Nedbálková inspirovala marxizujícím sociologem Michaellem Burawoyem, v jehož myšlení má důležitý význam koncept komodifikace práce. Marxistický geograf David Harvey je pak důležitý pro analýzu práce v podmínkách pozdní modernity, respektive neoliberalismu. Harvey kriticky zkoumá především tlak kapitálu na flexibilitu a optimalizaci pracovní síly, lobbying korporací při utváření zákonů a trestající úlohu vězení. Pro nová studia dělnictví pak Nedbálková sáhla pro inspiraci ke kritickému marxistickému antropologovi Donu Kalbovi. V souvislosti s tímto přístupem je třída důležitá jako vztah ke třídám jiným.

Z weberiánských pojetí je pro knihu důležité goldthorpské stratifikační paradigma. Toto paradigma bylo vícekrát kritizováno za uchopení tříd do velkých agregátů, od stolu klasifikovaných na základě

pozice v zaměstnanecké struktuře: salariát (top management), bílé a modré límečky, kvalifikovaní a nekvalifikovaní manuální dělníci a underclass. Takto kategorizované hierarchie, jejichž podmíněnost je (neo)weberiány vysvětlována vzděláním, pak slouží k ospravedlnění sociálních nerovností. Tyto jsou totiž rámovány jako zásluha za individuální píli při učení. Zatímco v západní sociologii byl tento přístup konzervativní zbraní proti podvrtnosti marxistické třídní analýzy, ve východním bloku představoval naopak progres vůči schematismu marx-leninského pojetí třídy a v českém postkomunistickém prostředí se měl etablovat jako sociologie vůbec. Nedbálková vidí alternativu vůči (neo)weberiánství v knize Jana Kellera *Tři sociální světy*, kde přinesl do českého prostředí francouzská sociologická studia tříd. V jejich pojetí je pozdně moderní společnost strukturována do třídy elit, servisních a pracujících tříd a vyloučeného zbytku.

V souvislosti s inspirací interaktivní sociologií Ervinga Goffmana je uveden pojem „smysl pro místo“, jinými slovy smysl pro vlastní pozici v sociálním prostoru, přičemž tato pozice bývá prezentovaná děláním dojmu na ostatní. Zatímco například význam práce bílých límečků je dramatizován více verbálně, práce modrých límečků se prezentuje prakticky beze slov, tichou dřinou. Odtud také titulní název celé knihy. Jedním z nástrojů k analýze takové prezentace je pak pojem habitus z dílny kulturní sociologie Pierra Bourdieua. Jde zkrátka o vtělení našich sociálních pozic do naší tělesnosti, pohybu, manýrů, výslovnosti, návyků atd. V rámci habitu pak Nedbálkovou zajímal především Loicem Wacquantem zdůrazněný emocionální aspekt. V kontextu konkrétního výzkumu má pak autorka na mysli cit dělníků pro hru, respektive jejich schopnost chovat se v nutných sociálních situacích (práce, interakce apod) tzv. přirozeně. Emocionální stránka habitu pak v této souvislosti souvisí právě se sociálními interakcemi v tom smyslu, jak skrze

ně (tj. skrze laické normativní posuzování) prožíváme podle sociologa Andrewa Sayera pocity jako hrdost nebo stud.

Přechodnou kapitolu mezi teorií a vlastním empirickým výzkumem tvoří „Sociologické zkoumání dělnictví a dělníků“, jež je rozčleněna do dvou částí: „Sociálněvědní studie“ a „Současné studie dělníků“. Zatímco v první části kapitoly jsou prezentovány paradigmatické studie dělnictva z oboru sociologie a sociální historiografie druhé poloviny 20. století, druhá část reflektuje studia dělnictví z posledních let, ať už jde o sociální vědy, žurnalistiku nebo literaturu. Ve vztahu k výzkumu však význam uvedených textů nemá jiný než bibliografický přehled pro rozšíření čtenářské představy. V rámci světových sociálněvědních studií jde především o *Postavení dělnické třídy v Anglii* z pera Bedřicha Engelse, *The Making of the English Working Class* (Utváření anglické pracující třídy) britského marxistického historika Edwarda P. Thompsona. K dalším zahraničním dílům patří *Coal Is Our Life* (Uhlí je náš život) Normana Dennise, *Affluent Worker* (Majetný dělník) Johna Goldthorpa, *Hidden Injuries of Class* (Skrytá zranění třídy) Richarda Sennetta a Jonathana Cobba a další. Z českých sociálněvědních studií uvádí jako důležité *Starou dělnickou Prahu* Dagmar Klímové, *Dělníka měšťana* Lukáše Fasory, *Lidé periferie* Stanislava Holubce a *Sociologii dělníka a sedláka* Inocence Bláhy. Zmíněná současná studia dělnictví se zaměřují především na postsocialistický kontext (D. Kalb, G. Halmi. *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-class Populism and Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Berghahn Books 2011; Ch. Hann. *Postsocialism: Ideals, Ideologies, and Practices in Eurasia*. Routledge 2002; Ch. Han, J. Parry. *Industrial Labor on the Margins of Capitalism: Precarity, Class, and the Neoliberal Subject*. Berghahn Books 2018) a v tomto kontextu pak na nostalgii manuálních dělníků po komunistických režimech. Podle Bonfiglioliho lze prý tuto nostalgii vysvětlit

jako prostředek k vyjádření sociální kritiky. Mimo zavedené disciplíny se pak jedná o autobiografii filozofa a sociologa Didiera Eribona *Nárat do Remeše* a román sociologa Louise Eduarda *Skoncovat s Eddym B.*, jež oba vyprávějí vlastní příběhy gayů vyrůstajících ve francouzském dělnickém prostředí. V českém prostředí pak stojí za to uvést za všechny reportážní knihu novinářky Saši Uhlové *Hrdinové kapitalistické práce*, dokumentující postavení nekvalifikovaných a nízko placených dělníků a dělníků.

Za metodologický přístup byla zvolena etnografická metoda zúčastněného pozorování, jež bývá řazena do oblasti kvalitativní metodologie. Nedbáková sama pozorování vymezuje jako inspirované Wacquantem, tj. takové, kde jde nejen o poznání, ale také o začlenění vlastního těla v daném prostředí. Podle Wacquanta jde o tzv. karnální sociologii – sociologii tělesnou, živočišnou. Skrze zapojení vlastního těla tak zkoumala dělnický habitus ve dvou rovinách: jak v rovině objektivní (tělesnosti, dovedností a schopností), tak v rovině subjektivní (touhy, obavy). Konkrétně to znamenalo dvouleté zapojení do manuální práce v továrně na boty, pobyt a stravování v místním penzionu, začlenění se do pracovního kolektivu, psaní terénních poznámek, nahrávání rozhovorů se zaměstnanci a pořizování fotografií (s. 69–71). Jak poznamenává hned v druhém odstavci metodologické kapitoly, vzhled továrny jí připomněl vězení. Továrna se podobala vězení také atributy, jako jsou jasné ohraničené prostředí a řád (s. 63).

Při samotném výzkumu organizační struktury se pak ukázal být důležitý vztah lokálního ukotvení továrny a jejího vedení s globální povahou korporace Baťa. Právě pro analýzu vztahu globálního managementu s místními dělníky je adekvátní paradigma strukturalistického marxismu, neboť tento vztah je také to jediné, co tuto konkrétní továrnu spojuje s pozdní modernitou. Nedbáková hovoří na základě Ki-deckelovy analýzy „mizení“ dělnictva stře-

dovýchodní Evropy o tom, že se tato skupina do dnešní doby „nehodí“ (s. 112). Není však tato zobecňující představa, vytvořená na základě partikulárního výběru jedné technologicky a materiálně zanedbané továrny ze sedmdesátých let 20. století, poněkud problematická? Může totiž vytvářet mylné dojmy jednak o celkovém mizení průmyslové práce, jednak o tom, že podobu „dnešní doby“ utváří pouze deindustrializovaný Západ, zatímco průmyslová produkce globálního Jihu nikoli. V rámci baťovské korporace je tato v Evropě poslední továrna držena z důvodů prestižních, nikoli rentabilních. Vnitřní investice firmy v rámci Evropy se totiž týkají především její vlastní sebeprezentace v podobě prodeje, a pak mimoevropských továren. Zatímco místní dělníci se cítí být nedocenění, zaměstnanci managementu (generální ředitel, ředitelka továrny, konzultant ředitelky) o svých pozicích a schopnostech nepochybují (s. 94).

S investicemi a oceněním zaměstnanců souvisí kapitola věnovaná času, prostoru a peněžním souřadnicím práce. Zatímco z podkapitoly věnované časovým aspektům se jako jediný podstatný údaj dozvíme, že časové jednotky práce jsou měřeny normominutami, mnohem více pozornosti bylo věnováno vztahům prostorovým a peněžním. Mimopracovní prostor pro dělníky je v továrně utvářen především retro kantýnou a kuárnou. Právě kantýna pak představovala stereotypní aspekt dělnické kultury stravování, charakteristické kvantitou („jídlo má zasytit, ne být estetickým nebo sociálním požitkem“) – přitom na nízkou kvalitu si však samotní dělníci často stěžovali (s. 135). Zvukové kulisy pracovních prostor byly dotvářeny lokálním rádiem Jih, jehož depolitizovaný program byl typický nenáročností, místními zprávami, anekdotami a hity (s. 139). Kosmopolitním opakem je generální ředitel, jenž pendluje mezi Prahou a provinčním Zlínem, kde se necítí šťastný (s. 141). Klíčovým ukazatelem třídních rozdílů se však zdají být

představy o nerovném rozdělování peněz. Mzdový problém firmy Baťa je součástí komplexního nastavení českého průmyslu, charakteristického nízkými platy a dlouhou pracovní dobou. Zisk samotné korporace Baťa je pak generován v nadnárodním rámci, neboť význam lokální firmy je spíše prestižní. Jestliže mezi zástupkyní odborů a Fabiem panuje konsensus ohledně spravedlivosti mzdových rozdílů, neshodují se v jejich odůvodnění. Odboráři hovoří o individuálních rozdílech podmíněných výkonem (s. 148), Fabio zase o objektivních ukazatelích trhu (s. 154). Podle odborů jde o problém nastavení mezd podmíněné celkovou hladinou mezd v celé zemi, nikoli produktivitou práce. Jediným pokusem ve firmě o zvýšení mezd byla přitom petice zaměstnanců, neboť samotné odbory zájmy pracujících příliš nehájí (s. 152). Podle slov ředitelky jsou zkrátka tzv. hodné. S problematikou odborů a politiky souvisí v pořadí osmá kapitola. Podle Nedbálkové souvisí nízké povědomí dělníků o odborech s jejich nízkými očekáváními (s. 201), jež jsou dána jejich nízkou radikalitou, neboť většinu z nich tvoří v textilním odvětví ženy. Odbory jsou tak loajální vůči hierarchiím, jež jsou navíc zvnitřněny skrze osobní vazby (s. 208). Z obdobných důvodů jeví dělníci nezájem o profesionální politiku, která je v jejich mentální struktuře tvořena dobovými protiklady mezi Milošem Zemanem (autentický) a Bohuslavem Sobotkou (falešný). Dalším protikladem je vztah centra (Praha, panstvo) a periferie (obec, prostý lid) (s. 213–217).

Součástí pocitu autenticity a habitu dělníků je v kontextu jejich práce její prezentace skrze hmatatelnou činnost, nikoli slova. Zatímco komunikace je tedy pro dělnickou práci vykonávanou pomocí strojů druhotná (s. 170–172), v případě řídicích pracovníků je naopak očekávána. Dramatizace práce managementu se přitom setkává s mnoha otazníky. Například Fabiova špatná angličtina kontrastuje s jeho prezentací kosmopolitismu (s. 174). Pozice konzultan-

ta pak budí konotace tzv. bullshitjobu, jakým byla za komunistického režimu například práce podnikového sociologa. Zatímco jeho nadřízený (referent) ručně přepisoval pamflety KSČ, sociolog nedělal vůbec nic (s. 174–175). Základním elementem dělnického habitu je poté dřina a výdrž (s. 176). Výdrž stojí v mentální struktuře čtyřicetiletých dělníků v protikladu k lenosti, již připisují mladší generaci (s. 176–178). Dalším atributem, tvořícím také zdroj hrdosti, je síla a zručnost oproti „nepraktičnosti“ vysokoškoláků (s. 181). Výzkum dohledu nad prací nehraje v knize důležitou úlohu, neboť k němu dochází skrze vzájemné monitorování a sebedisciplínu. Vymezování vůči vysokoškolákům tvoří základní pilíř identity dělnictví, jež se odlišuje od habitu bílých límečků v aspektech tělesnosti, zmíněné identity, trávení volného času a firemních očekávání (s. 184). Rozdíly v tělesnosti jsou znát již praktickým oblečením dělnic, kontrastujícím s podpatky, sukněmi či volnými vlasy administrativních pracovníků (s. 231). Resentiment vůči vysokoškolákům je podmíněn nejnižší pozicí dělníků v rámci vzdělávacího systému, což zraňuje jejich city a mnohdy se stává zdrojem nostalgie po ztracené prestiži z dob komunistického režimu (s. 237–247). Analýza volného času je v knize přiznaně velmi omezená, proto zahrnuje především péči o rodinu a domácnost a nejrůznější koníčky (country, rybaření, četba literatury faktu, červené knihovny apod). Zatímco některé ženy se identifikují s místním folklorem a pečou, jiné naopak v touze po kosmopolitismu vytěšňují provinční ráz obce (s. 248–249).

Význam knihy tkví nejen v návratu zájmu o třídy a dělnictvo do soudobých sociálních věd. Přínos *Tiché dřiny* spočívá také v inovativním užití metod a konceptů z oblasti sociologie a antropologie, jejichž pomocí zkoumá dnešní tovární dělnictvo. Bontonem weberiánské sociologie býval imperativ „hodnotové neutrality“, z čehož je Nedbálková vyvázána použitím různorodé směsi přístupů. Snad proto si může

dovolit závěr, že dělníci nepotřebují čekat na pozornost, ale „potřebují strukturní institucionální podporu svého bytí a zabezpečení důstojných podmínek práce včetně jejího finančního ohodnocení. Zdá se mi důležité slova jako dělnictví nebo spravedlnost nenechat pár hlasitým, neobratně se vyjadřujícím mužům, ale vzít si je zpět. Dát jim tak možnost sdělit něco podstatného o světě, a tím ho měnit.“ (s. 276–277)

Tomáš Schejbal

Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Hedvika Novotná, Ondřej Špaček, Magdaléna Šťovíčková Jantulová (eds.):
Metody výzkumu ve společenských vědách

Praha, Fakulta humanitních studií UK
2019, 495 s.

Metodológiu v spoločenských vedách pravdepodobne nepatrí medzi obľúbené témy študentov. Môže to byť spôsobené tým, že získané poznatky sa nedajú aplikovať šablónovito a dôležité je porozumieť tomu, čo chceme skúmať a ako sa k cieľu nášho záujmu dopracujeme. Porozumenie je možné získať prostredníctvom dobrého pedagóga a/alebo prostredníctvom samoštúdia, kde je najlepšou voľbou siahnuť po publikáciách, ktoré zrozumiteľne vysvetľujú dôležité pojmy či témy a prinášajú množstvo príkladov pre lepšie pochopenie. A k nim nepochybne patrí aj táto učebnica.

Podľa autorov je jej zámerom sprostredkovať základy spoločenskovednej metodológie a kniha je vhodná pre študentov sociológie, sociálnej antropológie, psychológie, pedagogiky, politológie, sociálnej geografie, sociálnej práce, mediálnych štúdií a príbuzných odborov. Sprostredkovanie základov je rozvrhnuté do troch okruhových delených následne na kapitoly, ktorých je 15 (+ úvodná kapitola a záverečná kapitola). Takmer 500 strán veľmi obsažné-

ho textu je vhodné čítať postupne, nakoľko nad textom premýšľate, uvažuje a triedite získané informácie. Z hľadiska časového obdobia je semester vhodnou voľbou a jednotlivé kapitoly môžu tvoriť náplň prednášok/seminárov predmetu o metodológii.

Tematické vyskladanie učebnice je premyslené a vyrovnané a pre začiatočníkov vo výskume či študentov ideálne. „Pokročilí“ výskumníci by možno v určitých témach privítali aj doplnenie informácií, ale to je skôr spojené s ich vlastnými preferenciami či poznatkami a skúsenosťami z oblasti metodológie výskumu. Ale aj keď nie sú pokročilí výskumníci cieľovou skupinou, v učebnici sa pre nich nájde mnoho inšpirujúcich podnetov, príkladov a pohľadov na metodológiu výskumu z perspektívy viacerých sociálnych vied. A to je dodatočným benefitom tejto učebnice popri tom, že je primárne určená študentom.

Kniha je písaná vysvetľujúcim štýlom, čo sa dá pokladať za zámer autorov. Definície podstatných pojmov majú skôr tendenciu byť prerozprávané voľne s cieľom, aby čitateľ porozumel. Pre vysvetlenie obsahujú kapitoly tiež množstvo príkladov, či už fiktívnych alebo reálnych z výskumov samotných autorov, z výskumov kolegov v Čechách a na Slovensku a zo zahraničných výskumov. Prepojenie teórie a praxe v uvádzaných príkladoch a aktuálnosť mnohých príkladov robí učebnicu atraktívnou aj z pohľadu čitateľnosti textu.

Jedenásť autorov – akademických pracovníkov rôznych odborov (psychológia, sociálna antropológia, ekonómia, sociológia) spracovalo vyvážené a vzájomné prepojené texty, takže celá učebnica pôsobí jednotliato a príjemné je aj jej vizuálne spracovanie.

V prvej kapitole – úvode publikácie autori vysvetľujú zámer svojej práce a predstavujú zameranie jednotlivých častí knihy ako aj spôsob akým spolupracovali.

Časť 1 sa venuje empirickému výskumu vo všeobecnosti a začína kapitolou